

ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

М.В.Довбенко, д-р екон. наук

Інститут відкритої політики

ВАГОМА ОЦІНКА "НОВОЇ МІЖНАРОДНОЇ ЕКОНОМІКИ"

Викладено новаторські розробки, що фігурують у науці під назвою "нovoї міжнародної економіки". Одним із творців цієї інтелектуальної ідеї є американський економіст П.Кругман. Саме за аналіз торгових моделей і визначення місць економічної активності йому присуджено Нобелівську премію 2008 року.

Важливою тенденцією у рамках чистої теорії торгівлі є аналіз торгівлі в умовах зростаючої віддачі від масштабу, яка розглядається як найважливіша незалежна причина торгівлі. Однак світ, що відзначається зростаючою віддачею від масштабу, характеризується також недосконалою конкуренцією. З урахуванням цього, розроблення моделей олігополістичної торгівлі та зовнішньоторгової політики продовжується, зміщуючи акцент на дослідження динамічних аспектів проблеми. Деякі недавні розробки в теорії зовнішньоторгової політики, пов'язані з урахуванням фактора недосконалої конкуренції, стратегічних взаємодій, зумовлених олігополістичною структурою ринків, а також економії від масштабу, належать П.Кругману.

Пол Робін Кругман (*Krugman*) народився 28 лютого 1953 року в Нью-Йорку (США). Навчався у Єльському університеті. У 1977 році в Массачусетському технологічному інституті захистив дисертацію на здобуття вченого ступеня доктора філософії. У цьому ж інституті розпочав викладацьку діяльність, яку потім продовжив у Єльському, Каліфорнійському, Стенфордському університетах, Лондонській школі економіки. З 2000 року він працює професором Принстонського університету.

Вчений є видатним теоретиком міжнародної торгівлі. Він автор кількох десятків книжок і понад 300 економічних праць. Основними серед його монографій вважаються: "Ринкова структура та міжнародна торгівля" (1985, спільно з Е.Хелпманом), "Стратегічна торгова політика і нова міжнародна економічна теорія" (1986), "Торгова політика та структура ринку" (1989, спільно з Е.Хелпманом), "Просторова економіка: міста, регіони і міжнародна торгівля" (1999, спільно з М.Фуджітом і Е.Венейблсоном), "Повернення депресії" (1999), "Валютна криза" (2000), а книга "Велика брехня" у 2004 році видана російською мовою.

За проведені масштабні новаторські дослідження П. Кругман у 1995 році удостоєний премії Адама Сміта, у 2000 році

був нагороджений медаллю ім. Ректенвальда (економічною нагородою, що присуджується з 1995 року Нюрнберзьким університетом за сукупність наукових заслуг), а в 2004 році – премією принца Астурійського, яка є найпрестижнішою нагородою Іспанії (її часто називають іспанською нобелівською премією). У 1991 році Американською економічною асоціацією він відзначений медаллю Дж.Б.Кларка, також є почесним членом Мюнхенського Центру економічних досліджень.

П.Кругман – знаний фахівець з питань світової економічної політики. Його наукові дослідження зачіпають різні аспекти міжнародної фінансово-господарської діяльності. На відміну від таких видатних нобеліантів, як Б.Улін, Дж.Мід, котрі є фундаторами неокласичної доктрини міжнародної торгівлі, П.Кругман вивчає особливості сучасного стану в розвитку світового господарства. Сьогодні формування адекватної міжнародної торгово-економічної політики має враховувати і використовувати об'єктивні закономірності змін, у тому числі інституційних, пов'язаних із глобалізацією. Його аналіз цих закономірностей і виявлення глибинних причин парадоксів глобалізації ґрунтується на чітких наукових позиціях.

Трансформація в характері та рушійних силах світового економічного процесу безпосереднім чином відбилися на торгівлі – одному з важливих занять видів діяльності, що покращує наше життя. П.Кругман відзначає: "Ви могли б сказати, а я саме так і кажу, що глобалізація, яка рухається не милістю людської природи, а мотивом отримання прибутку, принесла людям значно більше, ніж вся допомога іншим державам та всі надані на м'яких умовах кредити, котрі коли-небудь були зроблені урядами та міжнародними організаціями, що діють із найкращих спонукань". І з тугою додає: "Але, враховуючи досвід, знаю, що, сказавши це, я напевно отримаю вал послань, наповнених ненавистю"¹. Така природа глобалізації. Цей термін став означати зростання міжнародного потоку товарів та послуг. Світ в економічному плані стає все більш взаємозалежним. Свідченням цього є те, що світовий експорт як питома вага світового ВВП зріс з 8% у 1950 до 26% у 1999 році. А питома вага експорту у ВВП США за цей період зросла з 5 до 10². Ця тенденція і у XXI столітті чітко себе виявляє.

П.Кругман – прекрасний публіцист (з 2000 року веде аналітичну колонку в газеті "The New York Times"), тому тривоги з приводу глобалізації він елегантно узагальнив, використавши стару французьку поговорку: "Усякий, хто до 30 років не був соціалістом, є безсердечним; кожен, хто залишається соціалістом після того, як йому виповнилося 30, є нерозумним". Вчений пише: "Якщо ви купуєте товар, що вироблений у якійсь з країн третього світу, то пам'ятайте: цей товар вироблений робітниками, котрим платять неймовірно мало за західними мірками і котрі, ймовірно, працюють у жахливих умовах. Будь-яка людина, яку ці обставини не тур-

¹ Paul Krugman. The Magic Mountain // New York Times, 2001. – January 23.

² The Battle in Seattle // The Economist, 1999. – November 27.

бують (хоча б зрідка) є безсердечною. Але з цього не випливає, що демонстранти праві. Навпаки, будь-яка людина, яка думає, що відповіддю на глобальні злидні є проста злоба проти світової торгівлі, не має голови чи воліє не користуватися нею. Рух противників глобалізації вже має примітну історію нанесення збитків тим самим людям та ідеям, на захист яких він претендує³. Професор П.Кругман заявляє, що обсяги торгівлі з державами з низьким рівнем доходів на душу населення є уже не настільки незначними, щоб не впливати на нерівність.

Сучасний світовий ринок цілком допускає виникнення обставин, за яких великі держави з низьким доходом мають більші можливості отримати вигоди від торгівлі, ніж малі країни з низьким доходом. Якщо, наприклад, розширюється торгівля товарами, виробництво яких залучає зростаючі від масштабу зворотні потоки, то великі країни повинні мати перевагу, оскільки їхні більш місткі внутрішні ринки полегшують реалізацію економії від масштабу виробництва. На збільшення повернень на основі ефекту масштабу як джерела порівняльної переваги звернув увагу молодий вчений ще в 1980 році і продовжив розвиток цієї тематики у своєму дослідженні у 1995 році⁴.

Разом з тим П.Кругман зумів сповна проявити свій талант дослідника у вивченні та розвитку теорії зовнішньоторгової політики. У своїх розробленнях враховував фактор недосконалої конкуренції, стратегічних взаємодій, зумовлених олігополістичною структурою ринків, а також економії від масштабу. Всі ці розробки отримали загальну назву "нової міжнародної економіки". На думку фахівців, вони являють собою якісний прорив у вивченні зовнішньоторгової проблематики. В якій мірі ці напрацювання є насправді новими і як вони співвідносяться з традиційною теорією?

Існують два напрями новаторських розробок, що фігурують під назвою "нової міжнародної економіки". По-перше, це позитивні теорії міжнародної торгівлі, які беруть до уваги внутрішню економію від масштабу і фактор монополістичної конкуренції, інтегруючи їх у структуру моделей загальної рівноваги. Хоча навряд чи можна стверджувати, що розгляд економії від масштабу є чимось новим в теорії міжнародної торгівлі, дійсна новизна полягає в одночасному врахуванні економії від масштабу і монополістичної конкуренції у формальних рамках аналізу загальної рівноваги. Ця обставина привела до інтеграції теорії міжнародної торгівлі та теорії галузевих ринків. Результати такої інтеграції узагальнені П.Кругманом і Е.Хелпманом у спільній монографії "Ринкова структура та міжнародна торгівля".

³ Paul Krugman. Hearts and Heads // New York Times, 2001. – April 22.

⁴ Див.: Krugman P. Scale Economies, Product Differentiation and the Pattern of Trade // American Economic Review. – 1980. – V. 70. – № 1. – P. 950–959; Krugman P. Increasing Returns, Imperfect Competition and the Positive Theory of International Trade // Handbook of International Economics / Grossman, G.M. and K. Rogoff (eds.). – Amsterdam: Elsevier Science. – 1995. – V. 3.

По-друге, є теорії, в яких робиться акцент на олігополістичній структурі ринків та стратегічних взаємодіях між фірмами. Відповідно до цих теорій державна політика, що зв'язана, наприклад, з використанням експортних субсидій і тарифів, може забезпечувати перерозподіл прибутку від іноземних фірм до їхніх конкурентів усередині країни, тим самим гарантуючи державі чистий вигравш. З цієї проблематики виділяються дві всеосяжні роботи П.Кругмана: "Стратегічна торгова політика і нова міжнародна економічна теорія" і "Торгова політика та структура ринку".

Справді новим внеском у теорію торгової політики є врахування олігополії та стратегічних взаємодій між приватними фірмами, а не між урядами. В цьому контексті ключова модель вперше була запропонована Дж.Брендером і Б.Спенсером у 1985 році. Ця модель та обговорення її обмежень подані у кругманівській "Торговій політиці та структурі ринку". Коротко суть їх така: дві фірми – національна та іноземна – конкурують на ринку третьої країни, збуваючи товар, який не продається на їхніх власних ринках. Модель можна розширити за рахунок врахування споживання на внутрішньому ринку, що і було зроблено у ряді праць, однак це лише ускладнює аналіз, не змінюючи основних висновків⁵. Кількість фірм фіксована, тобто нові фірми не можуть виходити на ринок. Модель формулюється таким чином, що єдиним фактором, який має значення для національного добробуту обох країн, є прибуток обох фірм за мінусом субсидій чи податків. Заробітна плата і – на першій стадії аналізу – прибуток до оподаткування в обох державах є фіксованими. Мета національної політики полягає в тому, щоб перерозподілити прибуток від іноземної фірми до національної, хоча при цьому може паралельно відбуватися перерозподіл доходу від платників податків даної країни до власників фірм. Обсяг ринку комбінованого виробництва – фіксований; споживачі конкурують між собою. Уряд третьої країни утримується від втручання. Чим більше виробництво однієї фірми, тим менший прибуток іншої.

Ключова передумова найпростішої версії моделі полягає в тому, що дві фірми грають "за Курно" (суть моделі Курно полягає в тому, що кожна фірма приймає обсяг виробництва свого конкурента постійним, а потім приймає власне рішення про обсяг виробництва. – *М.Д.*). На основі математичних рівнянь та відповідного графічного зображення вченими були змодельовані: взаємозалежність зміни загального попиту на товар на ринку третьої країни, граничної виручки і прибутку кожної фірми; висунута теза, згідно якої надання експортної субсидії національній фірмі приведе до встановлення національного оптимального виробництва. Науковці вияснили значущість моделі в рамках традиційної теорії торгівлі. Вони розглянули традиційний аргумент на користь протекціонізму, що ґрунтується

⁵ Див.: Корден У. Макс. Стратегическая внешнеторговая политики / Панорама экономической мысли конца XX столетия / Под ред. Д.Гринэуэя, М.Блини, И.Стюарта: В 2-х т.: Пер. с англ. / Под ред. В.С.Автономова и С.А.Афонцева. – СПб., 2002 г. – Т. 1. – С. 331–348.

на концепції умов торгівлі, котрий можна інтерпретувати як доказ у підтримку запровадження податку на експорт.

Відомо, що податок на торгівлю є неефективним за Парето із загальносвітової (але не з національної) точки зору за умови наявності досконалої конкуренції і за відсутності внутрішніх викривлень, не скомпенсованих відповідними субсидіями чи податками. Розглядаючи випадок, за якого іноземний уряд не здійснює втручання, слід звернути увагу на одну обставину, що висунута на перший план у роботі П.Кругмана і Е.Хелпмана "Торгова політика та структура ринку". Якщо кількість національних фірм перевищує одиницю, то аргументи на користь податку на експорт знову набирають силу. Національні фірми конкурують одна з одною і породжують негативну зовнішню економію одна для іншої, знижуючи ціну, за якою кожна з них торгує на ринку третьої країни. Внаслідок цього стає доцільним до відомої міри обмежити їхню діяльність у сфері експорту. Це з точністю відповідає традиційному аргументу на користь протекціонізму, що ґрунтується на концепції умов торгівлі. Чим більша кількість національних фірм, тим ближче модель відповідає умові досконалої конкуренції та стандартній формулі оптимального тарифу або податку на експорт. Як відзначають автори, в моделі з кількома національними та іноземними фірмами, кожна з яких грає "за Курно", можна сформулювати висновок на користь податку на експорт чи експортної субсидії.

Неординарними можна назвати також дослідження П.Кругмана щодо тарифів, спрямованих на сприяння розвитку експорту. Тут нам варто послатися на дуже часто цитовану його статтю "Захист імпорту як стимулювання експорту: міжнародна конкуренція за наявної олігополії та економії від масштабу"⁶. Її аргументація також може бути витлумачена на користь використання тарифу в моделі олігополії, але водночас дана стаття містить додаткове міркування про те, що запровадження тарифу може привести не лише до заміщення імпорту національним виробництвом, але й до стимулювання експорту.

Дві фірми конкурують на різних ринках (в тому числі і на національному), граючи "за Курно" і стикаючись з економією від масштабу. Національний уряд захищає фірму своєї держави на національному ринку. Такий захист можна трактувати як різновид субсидювання. Природно, це перерозподіляє прибуток від іноземної фірми до національної. Граничні витрати національної фірми знижуються, тоді як іноземна фірма зменшує виробництво і її граничні витрати зростають. Як наслідок, національна фірма розширює експорт. Таким чином, П.Кругман показує, що захист від імпорту діє як інструмент сприяння розвитку експорту.

Тут постає питання, в якій мірі даний висновок залежить від наявності олігополії "за Курно". П.Кругман пише: "Теза, згідно з якою захищений вну-

⁶ *Krugman P. Import protection as export promotion: international competition in the presence of oligopoly and economies of scale / In H. Kierzkowski (ed.). Monopolistic Competition and International Trade. Oxford : Oxford University Press, 1984.*

трішній ринок забезпечує фірмі основу для успішного розвитку експорту, належить до числа тих неортодоксальних ідей, що являють собою загальне місце в дискусіях з міжнародної торгівлі, котрі несумісні зі стандартними моделями, але, тим не менше, виглядають переконливими для практиків"⁷. У книжці "Торгова політика та структура ринку" П.Кругман і Е.Хелпман продемонстрували, що у разі олігополії "за Курно" (хоча за даних обставин деякі науковці вважають це припущення дещо короткозорим) запровадження тарифу може бути оптимальною політикою з точки зору країни, за умови відсутності заходів у відповідь з боку іноземного уряду.

Враховуючи це, розробка моделей олігополістичної торгівлі та зовнішньоторгової політики продовжується, набуваючи водночас реального практичного застосування. Зокрема, уже з 1980-х років проводяться емпіричні дослідження, у рамках яких напрацювання представників "нової міжнародної економіки" використовуються для аналізу суперництва між американськими і японськими фірмами на автомобільному ринку в умовах застосування як тарифів, так і виробничих субсидій.

У 1987 році П.Кругман зауважував, що нові розробки у певному сенсі замінюють існуючу теорію міжнародної торгівлі чи меншою мірою вимагають радикального перегляду її висновків⁸. Такі висловлювання припускають, що традиційна теорія опирається на передумову досконалої конкуренції і приводить до висновку, згідно з яким – за незначних застережень – вільна торгівля є оптимальним варіантом торгової політики. Новий же підхід, на думку П.Кругмана, змінює структуру теорії торгівлі настільки фундаментально, що теоретичні докази на користь вільної торгівлі пропадають. Згідно з даною точкою зору, ідея вільної торгівлі ще не відійшла в минуле головним чином з причини політико-економічного характеру.

П.Кругман спеціалізується на вивченні міжнародної торгової політики і, зокрема, прагне пояснити, чому одні країни отримують переваги в торгівлі з іншими. З результатів його досліджень випливає, що в умовах великомасштабного виробництва розширюється торгівля не лише між країнами, котрі спеціалізуються на певних видах товарів (згідно з традиційною економічною теорією). Поступово домінуючими на ринку стають держави, що не тільки перебувають на одному рівні розвитку економіки, але й спеціалізуються на експорті та імпорті якогось товару. У свою чергу, це призводить до зниження цін на продукцію (через конкуренцію економік на світовому ринку).

Теорія Кругмана також пояснює причини урбанізації світової економіки. Масштабне виробництво, з одного боку, і боротьба за зниження транспортних витрат, з іншого, приводять до того, що все більша частина населення тягнє до мегаполісів. Зростаюче населення міст, у свою чергу, стимулює розвиток економіки та зростання виробництва, які, замикаючи

⁷ Ibid., p. 191.

⁸ Див.: *Krugman P. Is free trade pass? // Economic Perspectives. – 1987. – Vol. 1. – P. 131–144.*

коло, приводять до подальшого збільшення числа жителів. У результаті поступово проявляється поділ регіонів на високотехнологічні "основні зони" та менш розвинену "периферію".

Результати досліджень П.Кругмана дають змогу швидко і ефективно виявляти перспективні для певної території напрями розвитку, сформувати відповідні регіональні мережі, виокремити напрями внутрішньонаціональної та міжнародної спеціалізації. Його новаторські висновки є важливими в контексті динамічного розвитку адміністративних і функціональних регіонів у Європі, що зумовив формування нової просторової будови цієї високо інтегрованої глобальної економічної системи. Окремі дослідження можливих ефектів розвитку інтеграції та розширення Євросоюзу розглядають варіант метрополізації, що супроводжується поглибленням регіональної спеціалізації та поглибленням відмінностей регіонів у межах країн⁹. За такого сценарію Євросоюз намагається компенсувати ці розбіжності, перерозподіляючи негативні ефекти безпосередніх кумулятивних ефектів.

Міжнародна торгівля стає важливим фактором, адже все, що розширює ринок, може сприяти збільшенню обсягу виробництва і темпам його зростання. Відповідно алокація порівняльних переваг може визначатися історичною випадковістю: або "хто прийшов першим", або через чисту віддачу від масштабу, або через навчання на досвіді. Нобелівський лауреат Р.Лукас побачив відмічений зв'язок і створив спеціальну модель, що ілюструє ендегенну еволюцію порівняльних переваг. Він зосередив свою увагу на випадку навчання на досвіді: товари відрізняються один від одного мірою досвіду, нагромадженому у їхньому виробництві, який веде до зниження затрат. Р.Лукас назвав товари, капіталоінтенсивні за витратами людського капіталу, "високотехнологічними". Однак слабким місцем цієї наукової ідеї є те, що криві навчання можуть бути спочатку крутими, а потім пологими, що відображає перехід від високотехнологічного товару до звичайного.

У 1990 році важливе доповнення до цих модельних конструкцій ендегенних інновацій зробив П.Кругман. Він сформулював трьохперіодну модель. У першому періоді підприємці "інвестують" цінні ресурси в інновації, що знижують витрати. Ті, хто добилися в цьому успіху, отримують (тимчасову) монополію на свою нову технологію у другому періоді; вони мають ренту за рахунок переваги у затратах над граничним виробником, який до цих пір користується старою технологією. У третьому періоді ця інновація стає загальним надбанням, і джерело рентних доходів зникає. Ці послідовності, котрі не збігаються за фазою, можна "звести разом", що дає картину безперервного процесу.

⁹ Див.: *Krugman P. Increasing Returns and Economic Geography // Journal of Political Economy. – 1991. – Vol. 99. – № 3. – P. 483–499.*

З цієї простої конструкції випливає кілька прекрасних результатів. По-перше, можливість багатьох рівноваг. Чим вищою є інноваційна активність зараз, тим вищим буде реальний дохід у наступному періоді. Підприємці, які досягли успіху в інноваціях, зможуть тоді отримати вищий рентний дохід. Тому можна говорити про особливу силу, що робить прибутковими інвестиції в інновації у тих випадках, коли має місце більший обсяг таких інвестицій. (Очевидно, що може чинити вплив і протидіюча сила конкуренції.) В економіці достатньо сировини як для існування рівноваг, в яких ніхто не робить інновацій через те, що жоден цим не займається, так і для рівноваг, у яких має місце множинність інновацій.

Другий результат є чіткою демонстрацією шумпетерівської ідеї про те, що монополія, яка забезпечена успішними інноваціями, хоча й породжує збитки з точки зору статичної ефективності, але з надлишком компенсує цю шкоду, здійснюючи інвестиції в інновації. Третій результат має значення в контексті міжнародної торгівлі. Винайти технологію, що знижує витрати, коштує приблизно однаково як у великій, так і в малій економіці. (Ось чому міжнародні порівняння витрат на наукові дослідження в розрахунку на одиницю валового національного продукту завжди видаються не сповна доречними.) Однак кожна конкретна інновація має більшу цінність у великій економіці, аніж у малій, тому що у першому випадку існує великий потенціал для отримання ренти. Ось чому міжнародна інтеграція може підхльоснути інновації та прискорити зростання. Це дасть потужніший позитивний ефект у порівнянні з будь-яким можливим вирашем від статичної ефективності.

З кожним десятиліттям світ стає все більш складним та взаємозалежним, і наші інституції повинні відповідати цим змінам. П.Кругман вважає, що в останні роки на сповільнення темпів розвитку світової економіки дедалі частіше впливають причини інституційного характеру¹⁰.

Професор П.Кругман є активним учасником дискусій щодо актуальних питань економічної політики. Так, реформа міжнародної валютної системи й досі служить предметом палких суперечок серед економістів та політичних діячів. Якщо в 1950–1973 роках у країнах Заходу спостерігався небувалий сплеск ділової активності та феноменальних економічних результатів, породжених макроекономічним регулюванням і прив'язкою національних валют до долара, то в середині 1970-х років назріла криза подібної моделі розвитку. Уряди, які були зв'язані жорсткими валютними зобов'язаннями, не змогли протистояти інфляції, що різко прискорилася через нафтові шоки та швидке збільшення безробіття, викликане зниженням темпів економічного зростання. Цей період розвитку західної економіки, відомий як стагфляція, ознаменувався переходом від кейнсіанських

¹⁰ Див.: *Krugman P. The Narrow Moving Band, the Dutch Disease and the Competitive Consequences of Mrs. Thatcher // Journal of Development Economics. – 1987. – V. 27. – № 1–2. – P. 41–55.*

методів регулювання економіки до більш ліберальної моделі державної політики. Радикальна зміна цілей та методів антициклічного регулювання не могла не викликати у політичних і громадських колах Заходу стурбованості проблемою економічної стабільності.

Нова сторінка в історії міжнародної координації була відкрита після проголошення в кінці 1975 році у Рамбуйє під Парижем про перехід до системи вільного плавання валют. Своє міркування з приводу таких змін П.Кругман виклав у роботі "Міжнародна економіка: теорія і політика" (1988, спільно з М.Обстфельдом), яка у 1998 році побачила світ російською мовою. На думку обох учених, по суті була санкціонована "схема децентралізованого формування політики, де кожна країна робить те, що вважає відповідним власним інтересам"¹¹.

Трансформація міжнародної валютно-фінансової системи викликала потребу в додаткових знаннях про встановлення цін, обмінних курсів та інші фактори, що почали проявлятися в світогосподарстві. Оскільки до зазначеної ситуації ринок грошей розглядався ізольовано від усієї економіки, то фахівці могли досліджувати лише часткову рівновагу, не торкаючись впливу цього ринку на інші сфери економічного життя. Але для вивчення дії грошової політики на економіку назріла необхідність у проведенні аналізу загальної рівноваги. П.Кругман активно долучився до таких досліджень.

У співавторстві з Л.Тейлором вони підготували роботу "Понижувальні ефекти девальвації"¹², де виклали результати вивчення впливу девальвації національної валюти на негативні шоки попиту. Потрібно було знайти відповіді на цілком практичні питання, чи завжди негативні шоки з боку попиту призводять до зростання безробіття, поки ціни на продукцію і заробітна плата не знизяться до рівня, достатнього для відновлення рівноваги і чи може девальвація призвести до підвищення ділової активності. Сумніви випливали з того, що структура виробництва в економіці може бути жорсткою у короткостроковому періоді, навіть якщо відносні ціни змінюються. В такому разі зростання відносної ціни експортованих товарів не приведе до швидкого нарощення їхнього виробництва. Вчені підкресливали, що зростання експорту може спостерігатися з певним лагом (запізненням у часі). Дискусія з приводу цих питань була тривалою. І все ж використання підходу Кругмана-Тейлора для пояснення зміни експорту і номінальної заробітної плати у часі показує, що девальвація може стимулювати розвиток циклу ділової активності.

П.Кругман зумів також реалізувати один з перших прикладів точного аналізу проблеми краху системи обмінних курсів. Початковою точкою кризи є фіскальний дефіцит, який в умовах фіксованих обмінних курсів пові-

¹¹ Кругман П., Обстфельд М. Международная экономика. Теория и политика. – М., 1998. – С. 575.

¹² Див.: Paul Krugman and Lance Taylor. Contractionary Effects of Devaluation // Journal of International Economics. August 1978.

льно скорочує обсяг валютних резервів центрального банку. У міру того як населення спішить звести до мінімуму свої кошти в національній валюті, скорочення резервів стає обвальним. Фактично панічне прагнення домашніх господарств обміняти гроші на іноземні активи, яке має назву "спекулятивної атаки" на резерви центрального банку, виснажує резерви, що залишилися, і сприяє переходу економіки від фіксованих обмінних курсів до плаваючих та до високої інфляції. В цілому процес краху фіксованих обмінних курсів називається "кризою платіжного балансу". Саме зазначений процес чітко проаналізований П.Кругманом у його статті "Модель платіжного балансу в умовах кризи"¹³.

Значну увагу у своїх дослідженнях вчений приділив проблемі застосування закону єдиної ціни або ідеї паритету купівельної спроможності (ПКС). ПКС є одним з двох будівельних блоків (другий – паритет відсоткових ставок) моделі загальної рівноваги. Ця теоретична модель економіки визначає рівноважні значення рівня цін, обмінного курсу, а також кількості грошей і використовується для оцінки впливу конкретної політики на дані змінні. ПКС дозволяє зв'язати внутрішні ціни та відсоткові ставки з світовими. Якщо ми допускаємо, що внутрішній та зовнішній ринки тісно інтегровані для якогось набору товарів (так, що ці товари можуть легко обмінюватися між двома даними ринками), то закон єдиної ціни стверджує, що ціни цих товарів повинні бути однаковими в обох країнах. Складність у тому, що один і той же товар оцінюється у вітчизняній валюті на внутрішньому ринку і в іноземній валюті за кордоном.

Закон єдиної ціни вимагає, щоб ці дві ціни були однаковими, будучи виражені у спільній валюті. Таким чином, щоб застосувати закон єдиної ціни, потрібно використати обмінний курс, який дозволяє перевести зовнішні ціни у внутрішні (і навпаки). Концепція ПКС прагне до розповсюдження цього закону з конкретних товарів на їхній кошик, що визначає середній рівень цін в економіці. Було відомо, що ПКС добре описує цінові співвідношення на прикладі США і Канади за період у кілька років. Однак більш загальний висновок, що зробив П.Кругман у 1989 році, полягає в тому, що ПКС добре працює у тривалій перспективі для групи основних промислово розвинених країн¹⁴.

Новаторські підходи і аргументація, розроблені П.Кругманом у теоретичних дослідженнях, мають використання в реальній практиці. Характерним прикладом є його інтелектуальна участь у знятті проблеми кризи зовнішнього боргу країн, що розвиваються, в Африці та Латинській Америці у 1980-х роках. Зазначена криза призвела до зубожіння населення цих країн, різкого підвищення дитячої смертності, посилення незбалансованості харчування. Погіршився торговий баланс країн-боржників (обсяг

¹³ Див.: *Paul Krugman. A Model of Balance-of-Payments Crises // Journal of Money, Credit and Banking. August 1979.*

¹⁴ Див.: *P. Krugman. Differences in Income Elasticities and Trends in Real Exchange Rates // European Economic Review. May 1989.*

імпорту в Латинській Америці між 1981 і 1984 роками знизився на 43%), різко скоротився сукупний попит, виникла гіперінфляція. Криза загрожувала розоренням не лише країнам-боржникам, але й фінансовим інституціям країн-кредиторів – в основному великим міжнародним комерційним банкам, що надали позики. Для виходу з боргової западини країни разом із скороченням внутрішнього споживання на величину, достатню для оплати частини боргу, розпочали зі своїми кредиторами обговорення можливості зміни умов кредитних угод з тим, щоб знизити його тягар до розумного рівня. Водночас деякі держави припинили виплату боргів у односторонньому порядку, хоча ще й не досягли компромісу.

Чому банки пішли на переговори стосовно зниження боргу тій чи іншій країні? Основний аргумент полягав у такому: у банків не залишалося іншого виходу, крім визнання того факту, що борги колосальної величини ніколи не зможуть бути сплачені в повному розмірі. Прагнучи повністю повернути борги, банки могли так дестабілізувати обстановку в державі-боржнику, що, зрештою, сума отриманих виплат виявилася б меншою за ту суму, яку можна було б отримати шляхом зниження боргу в ході переговорів. Цей аргумент отримав назву "боргового козирка" (він був розвинутий П.Кругманом у 1988 році¹⁵). Надлишок безнадійних боргів фактично скоротив довгострокові можливості боржників здійснювати виплати. Ось чому від скорочення безнадійних боргів у процесі переговорів виграють і кредитори, і боржники. Після тривалих переговорів у 1991 році банки-кредитори погодилися скоротити борги Мексики комерційним банкам приблизно на 35%, Коста-Ріка добилася скорочення у 65%, менш результативні угоди були підписані й з іншими країнами.

Важливими для економічної теорії та практики є міркування П.Кругмана з приводу теперішньої глобальної кризи, що поширюється в різних країнах та сферах господарювання. "Нині, – вважає вчений, – після краху на ринку житла та іпотечної кризи, стало зрозуміло: відбувалося не скорочення, а приховування ризиків... У міру того, як туман розвіюється, банківська система стикається з "втечею вкладників" нового типу... Однак економічні наслідки всього, що відбувається – спад кредитування, зниження вартості активів, – нітрохи не відрізняються від результатів гігантських нападів паніки у тридцяті роки... У підсумку 2008 рік може стати повторенням 1931-го"¹⁶.

П.Кругман підкреслює: "Підходячи з розумом, звичайно, знімати проблему слід було превентивними діями, поки вона не досягла нинішньої гостроти". Але маємо те, що маємо. Думати треба про майбутнє. Перспективи одужання завжди залежать передусім від коректності поставленого діагнозу та ефективності стратегії лікування. Зараз боротися з такою кризою марно, значно ефективніше спрямувати сили на пом'якшення її нас-

¹⁵ Див.: Paul Krugman. Market-Based Debt-Reduction Schemes in Jacob Frenkel, ed., Analytical Issues in Debt (Washington, D.C.: International Monetary Fund, 1988).

¹⁶ Кругман П. Финансовая "русская рулетка" // Мысль. – 2008. – № 10 (33). – С. 52.

лідків. Вчений розуміє, що багато банків (зокрема, таких як *Lehman Brothers*) та різних фінансових інституцій у цей час несуть величезні збитки, переживають кризу довіри. Тому він застерігає: "Спроби швидко ліквідувати всі ці борги можуть призвести до паніки у всій фінансовій системі". Потрібно продумано вибудувати нову систему координат, ефективну систему моніторингу, здатну сигналізувати про можливі її дисбаланси, новий порядок взаємодії. П.Кругман вказує на "очевидну необхідність регулювання", потребу в "розробленні механізму "впорядкованої ліквідації" неспроможних інвестиційних банків"¹⁷.

Доречним буде привернути увагу до засідання Єврокомісії, яке відбулося 29 жовтня 2008 року. Бо на ньому йшлося вже не про конкретні заходи для гасіння нинішньої пожежі, а вироблявся погляд на посткризову ситуацію. В цивілізованому світі до фахівців прийнято дослухатися.

¹⁷ Там же. – С. 53.